

MEMORANDUM ONROEREND ERFGOED 2024

MEMORANDUM ONROERENDERFGOEDBELEID 2024

1.	Op weg naar een vernieuwd erfgoedbeleid.....	3
1.1.	Inleiding.....	3
1.2.	Naar een netwerkmodel met het agentschap als baken, coach en co-creatieve partner.....	4
1.3.	Naar gedifferentieerde instrumenten met het oog op gedeelde ambities, co-creatie en cofinanciering.....	9
1.4.	Naar een maatschappelijk ingebedde erfgoedzorgvisie.....	12
1.5.	Naar strategieën die inspelen op verschillende erfgoedzorgmotivaties en drempels.....	15
1.6.	De grote uitdagingen voor de nieuwe beleidsperiode samengevat.....	18
2.	Aanbevelingen voor de komende beleidsperiode.....	19
2.1.	We leggen de focus op mensen.....	19
2.1.1.	We stellen erfgoedbeheer centraal.....	20
a.	<i>We optimaliseren het administratieve instrumentarium, de procedures en praktijken en geven zo ruimte aan initiatief.....</i>	20
b.	<i>We zetten in op drempelverlagende partnerschappen.....</i>	20
2.1.2.	We bieden relevante kennis en expertise aan.....	21
a.	<i>We organiseren een dynamische wisselwerking tussen kennisopbouw en beheer.....</i>	21
b.	<i>Vakmanschap is het hart van onze sector.....</i>	21
2.2.	We bundelen krachten en geven richting.....	21
a.	<i>We kiezen thema's die een gezicht geven aan het beleid.....</i>	22
b.	<i>We gebruiken onroerenderfgoedrichtplannen als strategisch richtinggevend instrument.....</i>	22
c.	<i>We oriënteren onze werking en instrumenten op de prioritaire realisatie van themadoelstellingen.....</i>	22
d.	<i>We varen een maatschappelijke koers.....</i>	23
2.3.	We begeisteren met goede praktijken.....	24
2.3.1.	We geven het goede voorbeeld.....	24
a.	<i>We gaan co-creatief aan de slag op sites van de Vlaamse overheid.....</i>	24
b.	<i>We zetten Vlaamse Erfgoednetwerken in de etalage.....</i>	24
2.3.2.	We spelen consequent de resultaten uit van onze beheerspraktijk.....	24
a.	<i>We zetten in op netwerken, publieksevenementen en internationale profilering.....</i>	24
b.	<i>We delen de resultaten van ons beleid.....</i>	25

1. Op weg naar een vernieuwd erfgoedbeleid

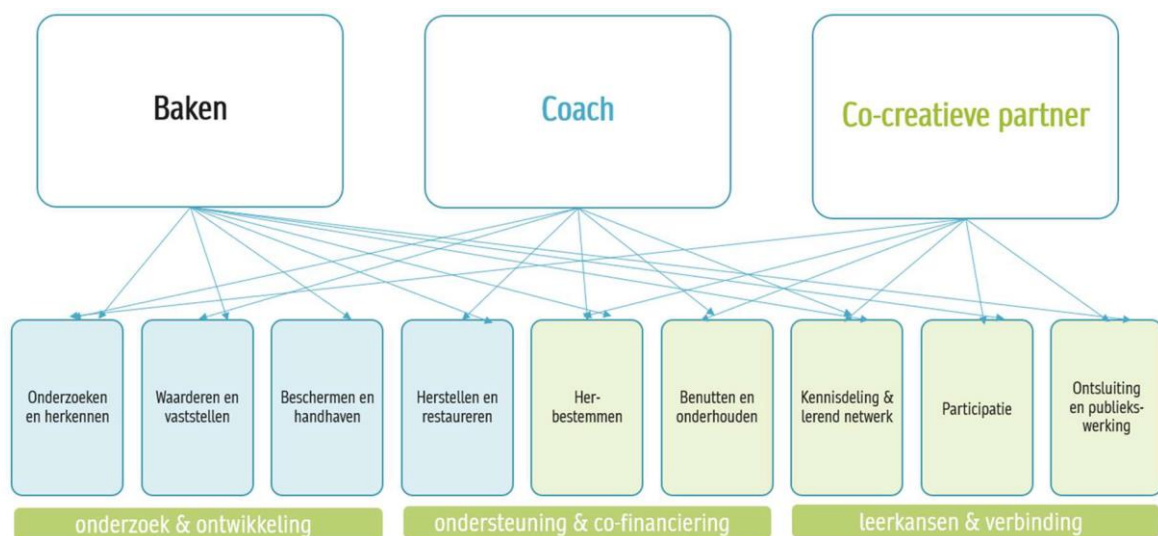
1.1. Inleiding

De administrateur-generaal van het agentschap Onroerend Erfgoed greep zijn aantreden in 2022 aan om te reflecteren over de toekomst van de erfgoedzorg en van het agentschap. Een divers samengesteld 'designteam' schreef in 2023 het toekomstbeeld 'Zorgen voor begeesting'. Dit toekomstbeeld is intussen breed gedeeld en vormde de basis voor een uitgebreide uitwisseling tijdens een tweedaagse erfgoedsummit in april 2024. Opvallend: de hele erfgoedsector toonde enthousiasme om zich in te zetten voor begeesting.

Het toekomstbeeld stelt dat begeesting de brandstof is voor erfgoedzorg. Erfgoed maakt inherent deel uit van onze leefomgeving, heeft het potentieel om emotie op te wekken en te zorgen voor ontmoeting. Het is een bron van positieve dynamiek. Maar begeesting is een menselijke eigenschap. Het zijn mensen die beslissen om erfgoed door te geven aan de toekomst. Voor ieder individu, voor elke groep kunnen de beweegredenen hiervoor anders zijn en doorheen de tijd evolueren. Als dusdanig vergt erfgoed ook kennis en duiding. Mensen, kennis en duiding moeten daarom een uitgangspunt zijn van een actueel erfgoedbeleid.

Het agentschap Onroerend Erfgoed wil ankerpunt en drijvende kracht zijn voor die begeesting. Het wil als baken, coach of co-creatieve partner:

- mensen begeesteren en een inspirerende partner zijn, die zich niet verliest in regels en details, die bevoegd is maar niet bevoogdend;
- trots zijn, aanwezig zijn, tonen wat het kan en 'er staan';
- focus en reliëf brengen in wat het doet, in de koers die het vaart en de instrumenten die daartoe in het leven zijn geroepen;
- keuzes maken, het huidige takenpakket doorlichten, het bekijken in het licht van oude en nieuwe uitdagingen en afstand nemen of zich profileren. Het resultaat geeft invulling aan de ambitie om toonaangevend te zijn;
- keuzes niet in steen beitelen, maar laten leiden door maatschappelijke evoluties. In alles blijft erfgoed echter een aanleiding en leidraad waar we fier op zijn en waar we een verantwoordelijkheid voor opnemen.

'Zorgen voor begeestering' komt niet uit de lucht vallen, maar is een logisch verlengstuk van bewegingen die al jaren aan de gang zijn, en waarin ook de voorbije regeerperiode stappen zijn gezet.

Financiering is de gedoodverfde kerncomponent van het onroerenderfgoedbeleid en graadmeter van het succes van de erfgoedzorg. Hoewel erfgoedzorg financiële ondersteuning vergt, blijkt steeds duidelijker dat de verwachtingen onhoudbaar zijn. Over ondersteuning – en zeker financiële ondersteuning – bestaan uitgesproken meningen, die zowel aan de vraagzijde als aan de aanbodzijde ingegeven zijn door een decennialange dagelijkse praktijk.

Het agentschap Onroerend Erfgoed liet in 2023 een studie uitvoeren naar een nieuwe rationale voor de financiering van de onroerenderfgoedzorg. Doel was om stil te staan bij de 'heilige principes' waarop het onroerenderfgoedbeleid is gebaseerd sinds de oprichting van de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg in 1973, en die vaak nog veel ouder zijn. Vanuit de vaststelling dat de wereld om ons heen pijlsnel verandert, stelt de studie vier paradigmaverschuivingen voor en kijkt daarbij ook naar internationale voorbeelden. De verschuivingen overstijgen het louter financiële, maar staan voor een globaal transformatietraject.

1.2. Naar een netwerkmodel met het agentschap als baken, coach en co-creatieve partner

De 'organisatorische' paradigmaverschuiving raakt aan het hart van de erfgoedbeleidspraktijk. Het Vlaamse erfgoedbeleid is traditioneel sterk administratief georganiseerd, met centraal beheerde instrumenten. In de loop van decennia is een groot bestand aan onroerend erfgoed geïnventariseerd¹ en beschermd. Zo telt Vlaanderen maar liefst meer dan 75.000 vastgestelde inventarisitems en 13.689 beschermde monumenten, stads- en dorpsgezichten cultuurhistorische landschappen en archeologische sites.² Daarmee heeft de overheid een ambitieus bevoegdheidsterrein afgebakend, met focus op het erfgoedobject. Wel is een stelselmatige evolutie aan de gang in de richting van een integraal beheer van dat bestand. Het onderscheid tussen de erfgoedtypes (bouwkundig erfgoed, archeologie, landschappen) vervaagt, en de focus verschuift van het behoud van het erfgoedobject naar de gewenste actie: erfgoedzorg en de

¹ <https://monitor.onroerenderfgoed.be/47.html#>

² <https://monitor.onroerenderfgoed.be/16.html#indicatoren>

erfgoedzorgers op het terrein. Het agentschap Onroerend Erfgoed is ook niet langer de enige speler.

Deze evolutie blijkt uit de ontwikkeling van instrumenten, procedures, praktijken en samenwerkingsverbanden.

(1) De voorbije regeerperiode zijn stappen gezet om de inventaris Onroerend Erfgoed verder uit te bouwen tot hét kerninstrument van het onroerenderfgoedbeleid. De inventaris groeit uit tot een professionele wetenschappelijke en operationele databank, die in partnerschap tot stand komt, up to date blijft, maar vooral ook oog heeft voor de concrete beheersfinaliteit:

- De eerste stappen zijn gezet om partners een rol te geven in het inventariseren. Lokale besturen kunnen intussen hun bijdrage leveren en data toevoegen over bouwkundig en landschappelijk erfgoed. Erkende onroerenderfgoedgemeenten kunnen bouwkundig en landschappelijk erfgoed vaststellen;³
- De nieuw toegevoegde inventarismodule 'Erfgoedrapport' koppelt toestandsrapportage aan basisinventarisgegevens. De daartoe vereiste data ('nulmeting') zijn verzameld in het kader van het project 'snelle screening van het beschermde bestand';
- De 'archeologische' inventaris gaat het verst in de evolutie naar een geïntegreerde werking. Een stroom aan nieuwe informatie, voortvloeiend uit preventief archeologisch onderzoek en syntheseonderzoek verrijkt voortdurend de CAI en de onderzoeksbalans. De kaart met gebieden waar geen archeologie te verwachten is (GGA) - bij uitstek een instrument met een beheersfinaliteit – groeit stelselmatig aan.⁴ De oppervlakte evolueerde van 287 km² eind 2018 naar 343 km² vandaag, en van 4890 GGA-zones naar 8253. Dankzij Relancemiddelen kan de oppervlakte tegen 2025 verdubbeld zijn.

(2) Er komt tegelijk lijn en reliëf in het beschermde bestand:

- De voorbije regeerperiode stond in het teken van het evalueren van het beschermde bestand. In 2021 rondde het agentschap Onroerend Erfgoed twee pilootprojecten af, waarbij een thematisch deel van het bestand ten gronde werd doorgelicht ('windmolens' en 'verdwenen en aangetast erfgoed'). De aanpak was weliswaar lonend, maar bleek arbeidsintensief. Daarom onderwierp het agentschap het bestand in globo aan een 'snelle screening', met een afzonderlijk traject voor het varend erfgoed, dat volgens eigen regelgeving is beschermd. Uiteindelijk werd voor 187 aanduidingsobjecten een opheffingsprocedure opgestart;
- Een criterium bij de screening was de toestand van beschermde erfgoedobjecten. De data die in functie daarvan zijn verzameld, dienden als nulmeting voor het in 2022 ontwikkelde 'Erfgoedrapport', die inventarisgegevens aanvult met een toestandsrapport. Het agentschap ontwikkelde daarnaast een methodologie voor de monetaire waardering van publieke schade aan erfgoedwaarden.⁵ Die methodologie krijgt een plaats in het Onroerenderfgoedbesluit;
- Het bestand evolueert hoe langer hoe meer naar het beoogde 'representatieve staal'. Vlaanderen telt vandaag bijvoorbeeld 54 beschermde archeologische sites. Het beschermde bestand is de laatste vijf jaar uitgebreid met 11 eenheden waaronder de Zwinhavens en een reeks 'Celtic Fields'. Hoewel deze 54 beschermde sites maar een fractie vertegenwoordigen van het rijke archeologische bodemarchief in Vlaanderen, biedt de

³ Alle inventarissen zijn intussen op 'Vlaams niveau' vastgesteld, en de doelmatigheid van het bijhorende proces en de rechtsgevolgen ervan zijn kritisch onderzocht.

⁴ GGA-zones zijn in geval van bodemingrepen vrijgesteld van verder archeologisch onderzoek.

⁵ Enkel voor bouwkundig erfgoed. Voor archeologisch erfgoed loopt momenteel een soortgelijke oefening.

chronologische, inhoudelijke en geografische spreiding van deze sites, van een site uit WOI in West-Vlaanderen tot een neanderthalsite in Limburg, voor het eerst een enigszins representatief startpunt om het verhaal van Vlaanderen te vertellen vanuit de archeologische bronnen. Het in 2023 gepubliceerde afwegingskader 'Waarderen van erfgoed: erfgoedwaarden en criteria' biedt inzicht in de criteria die het agentschap hanteert bij het waarderen van onroerend erfgoed (en het beschermen ervan). Het document is een uitnodiging om hierover in dialoog te gaan.

(3) Met een fors aangegroeide lijst Vlaams Werelderfgoed heeft het beschermde bestand intussen een uitgesproken 'toplaag', met bijhorende ambitieuze uitdagingen voor beheer:⁶

- In Vlaanderen genieten maar liefst 71 sites de Werelderfgoedstatus, al dan niet in zogenaamd serieel verband: 13 begijnhoven, 26 belforten, de Brugse binnenstad, de woningen Plantin-Moretus en Guiette in Antwerpen, een stuk van het Zoniënwoud, Wortel-Kolonie en 27 begraafplaatsen en herdenkingsites van Wereldoorlog I. Wortel-Kolonie vervoegde de lijst in 2021, als onderdeel van de Nederlands-Vlaamse werelderfgoedserie Koloniën van Weldadigheid. De inspanning om herdenkingsmonumenten en begraafplaatsen van de Eerste Wereldoorlog te laten erkennen, werd twee jaar later bekroond. Deze nieuwe werelderfgoedserie is gemengd Vlaams, Waals en Frans;
- Met de nieuwste erkenningen heeft Vlaanderen nu ook Werelderfgoed in het buitengebied, wat nieuwe beheersuitdagingen met zich meebrengt. Zo houdt de omzendbrief 'Afwegingskader en randvoorwaarden voor de oprichting van windturbines' sinds dit jaar rekening met de potentiële impact op het Werelderfgoed;
- De impact van projecten in de ruimere omgeving van Werelderfgoed op de Uitzonderlijke Universele Waarde (OUV) blijft een onverminderd aandachtspunt. De Vlaamse overheid faciliteert de opmaak van Heritage Impact Assessments (HIA). Zij brengen de effecten van projecten op de OUV's in kaart;
- Naast Werelderfgoed vinden ook de Unesco-erkenningen voor waardevolle landschappen en natuurgebieden ingang in Vlaanderen. Op 27 maart 2024 resulteerde de kandidatuur van de Vlaams-Nederlandse Schelde Delta in een erkenning als Unesco Global Geopark. Sinds 2023 is het grenspark 'Kempen-Broek' kandidaat-Unesco-Biosfeergebied.⁷

(4) Het archeologiebeleid plukt eindelijk de vruchten van een hertekening in de geest van het integraal en geïntegreerd werken, waarbij beheer, kenniswinst en draagvlakvorming hand in hand gaan:

- Waar voorgaande beleidsperiodes grote veranderingen inhielden voor archeologie, met zware regelgevingstrajecten, was de voorbije regeerperiode 'regelluw' en was er tijd voor consolidatie. De sector ervaart die stabiliteit als bijzonder positief;
- De voorbije regeerperiode ging veel aandacht naar het genereren van 'positieve output'. De Vlaamse overheid reserveert jaarlijks 940.000 euro aan projectsubsidies voor het ontsluiten van onderzoeksresultaten (syntheseonderzoek). Hiervan maakten sinds 2019 al

⁶ Sinds 2022 is België één van de 21 leden van het Werelderfgoedcomité. Dat betekent dat de Belgische delegatie tijdens de jaarlijkse bijeenkomst mee beslist over nieuwe werelderfgoederkenningen en debatteert over de zogenaamde State of Conservation van de ca. 1200 bestaande werelderfgoederen. In die delegatie hebben Vlaamse diplomaten en werelderfgoedexperten een prominente rol. Het Belgische lidmaatschap in het Werelderfgoedcomité loopt nog tot en met 2025.

⁷ Geoparken zijn plaatsen met bijzonder geologisch erfgoed en in biosfeergebieden gaat aandacht naar biodiversiteit en ecosystemen. De erkenningsprocedure vertrekt vanuit een bottom-up benadering en werkt in de geest van de Europese Landschapsconventie (transversaal).

31 projecten gebruik. Dit jaar volgde een eerste oproep voor projectsubsidies educatie en publiekswerking. Een belangrijk aandachtspunt is daarnaast het up-to-date houden van de onderzoeksbalans (en de bijhorende onderzoeksvragen). Dit laat toe om de kennis die er al is uit te dragen naar professionelen en het brede publiek, en actoren binnen de archeologiesector kunnen kritisch nagaan waar verder onderzoek nodig is. De onderzoeksbalans ondergaat al enkele jaren een grondige update: het paleolithicum en mesolithicum kwamen aan bod in 2021, het neolithicum in 2022, metaaltijden volgen in de loop van 2024;

- De nodige aandacht ging ook naar gerichte financiële ondersteuning, met het lanceren van de premies 'vooronderzoek met ingreep in de bodem' en 'archeologisch onderzoek van menselijke inhumatieresten', het verhogen van het betoelagingspercentage voor de premie 'buitensporige opgravingskosten' en het uitbreiden van de premiedoelgroepen. Het aanbod moet echter nog aan bekendheid winnen. De marktwerking in de archeologische sector speelt sterk: de kostprijzen voor onderzoeken zijn sterk gedaald, en dat blijkt een negatief effect te hebben op de werkomstandigheden bij de erkende archeologen en de kwaliteit van het gevoerde onderzoek.

(5) Afgelopen regeerperiode werden ook stappen gezet in het delen van verantwoordelijkheid. Begin 2021 keurde de Vlaamse regering de visienota lokaal onroerenderfgoedbeleid goed. Lokale besturen zijn al langer partners in het erfgoedbeleid, maar er was nood aan lijn in de samenwerking, en aan betere stimuli. De visienota werd uitgeschreven in samenspraak tussen Vlaamse overheid en de lokale besturen, en werd al doorvertaald in de onroerenderfgoedregelgeving, met aanpassingen die grotendeels op 1 januari 2023 in werking zijn getreden. De samenwerking focust op beleidsvoorbereiding en monitoring, toevalsvondsten en inventarisatie. Erkende onroerenderfgoedgemeenten (OEG) kunnen hun inventarissen bouwkundig en landschappelijk erfgoed vaststellen en aan vastgestelde inventarisitem toelatingsplichten koppelen. Naast erkende Intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten (IOED) kunnen nu ook de OEGs van financiële ondersteuning genieten. Hoewel het nog vroeg is om diepgaande conclusies te trekken zijn een aantal dingen al duidelijk:

- Het aantal erkende OEGs groeide in de periode 2019-2024 van 19 naar 24. Er kwamen drie gemeenten bij na de uitvoering van de visienota: twee kunststeden (Brugge en Gent), en Bilzen. De gemeente Brecht besloot de erkenning als OEG terug te geven. Voor een aantal gemeenten kwam de erkenningsronde in 2023 wellicht te vroeg;
- Bij de start van de vorige regeerperiode was het aantal gemeenten dat lid was van een IOED al aanzienlijk (170). Toch steeg dat de afgelopen vijf jaar nog verder tot 230 in 32 IOEDS. Meer dan drie kwart van alle Vlaamse gemeenten is nu lid van een IOED;
- De IOEDs bereiden zich volop voor op de nieuwe erkenningsregels die vanaf 2027 gelden, en die voor sommigen van hen aanpassingen vergen. IOEDs moeten zich ook conformeren aan de grenzen van de 15 referentieregio's die de Vlaamse regering heeft aangeduid;
- 45 gemeenten stelden zich al kandidaat om bij het inventariseren van bouwkundig en landschappelijk erfgoed gebruik te maken van de digitale toepassingen van het agentschap;
- Twee OEGs zijn gestart met het vaststellen van inventarisitem.

Uitdagingen voor de komende regeerperiode:

- Het counteren van de juridische en procedurele complexiteit en het stroomlijnen van regelgeving. Dit betreft alle aspecten van het onroerenderfgoedbeleid, van inventarisatie tot en met beheer, maar betreft ook de bevoegdheidsverdeling. Overlappende bevoegdheden

voor beschermd erfgoed werken contraproductief, zijn inefficiënt en zorgen voor verwarring en tegenstrijdigheden tussen het Vlaamse en het lokale beleid;⁸

- De inventaris uitspelen als netwerkomgeving voor transversale samenwerking, informatievergaring, informatiedeling, communicatie en promotie. Dit betekent dat de inventaris volledige, veelzijdige en actuele informatie moet omvatten, die zorgt voor interactie met partners, en dus voor hen begrijpbaar en bruikbaar is, en waaraan ze ook kunnen bijdragen. Illustratief in dit verband is dat bij het doorlichten van de doelmatigheid van de rechtsgevolgen van de vastgestelde inventarissen bleek dat een gebiedsdekkende actualisatie van de landschapsatlas een absolute prioriteit is. Alleen met actuele en nuttige informatie kan de landschapsatlas wegen op keuzes in het omgevingsbeleid en krijgen erfgoed- en landschapswaarden een plaats in besluitvormingsprocessen. Door de wetenschappelijke beschrijving van individuele objecten te overstijgen en 'verhalender' te zijn kan de inventaris trouwens in het algemeen een breder publiek aanspreken. Als ontmoetingsplaats koestert de inventaris best ook internationale ambities;
- Bij kennisontwikkeling is de beheersdimensie van erfgoed meer dan ooit een aandachtspunt. Het 'Erfgoedrapport' is een ideaal startpunt en laat bovendien toe om informatie die voortvloeit uit beheersopvolging door erfgoedconsulenten te kanaliseren. Daarnaast is het van belang om het aanbod aan beheersgerichte kennis en informatie uit te breiden, met het vrijwaren van expertise en vakmanschap als topprioriteit. Een kwaliteitsvol beheer van onroerend erfgoed vereist de instandhouding en ontwikkeling van vakmanschap. Zowel het doorgeven van kennis hierover als het aantrekken van nieuwe krachten om de praktijk verder te zetten, staan vandaag onder druk. Dit maakt kwaliteitsvol beheer steeds moeilijker op het terrein. Er is al een netwerk van initiatieven van onder meer Departement Cultuur, Jeugd en Media, OVAM, Herita, Monumentenwacht, het CAG, Openluchtmuseum Bokrijk, Embuild en de Federatie van Algemene Bouwaannemers. Europees krijgt het thema aandacht met onder meer het rapport 'Fostering cooperation in the union on skills, training and knowledge transfer in cultural heritage professions' (2018) en de daaruit opgerichte European Cultural Heritage Skills Alliance (CHARTER) en het European Year of Skills in 2023;
- Inzake beschermingsbeleid is het zoeken naar een juiste vorm van 'collectiebeheer'. Het beleid met loutere focus op het opheffen van beschermingen heeft weinig tot de verbeelding sprekende resultaten opgeleverd, maar het proces om tot een verantwoorde selectie te komen leidde wel tot waardevolle inzichten over de plaats van het beschermingsinstrument in het beleid. Het tot stand brengen van een 'representatief staal' blijft weliswaar een waardevol ideaal, maar het is belangrijk het 'verlenen van het beschermingsstatuut' te kaderen in globale visievorming, waarin het 'beheer' van erfgoed, en het verenigen van partners hierrond een uitgangspunt is. Deze manier van werken is uitgetest binnen de proefomgeving van het thema 'beschermd windmolens'. Binnen een duidelijke thematische projectcontext biedt deze aanpak een absolute meerwaarde en kan ze ook bijdragen aan een meer participatieve manier van werken;
- We moeten onze meer dan aantrekkelijke etalage aan Unesco erkenningen doelgericht beheren. We moeten het potentieel van de werelderfgoedstatus meer uitspelen, maar vooral ook de beheerspartners en de lokale gemeenschappen overtuigen van de meerwaarde. De OUV is niet voor iedereen een evidentie. Er is een zekere saturatiegraad, zeker wat werelderfgoed betreft, maar er lijkt inmiddels ook voor Unesco Biosfeergebieden en Geoparken interesse te bestaan. We moeten de vraag beter kanaliseren. Afstemming met de recent in het leven geroepen Vlaamse gebiedsstatuten (Nationale Parken en Landschapsparken) is daarbij een aandachtspunt. Het opzetten van een koepelorganisatie voor het Vlaamse Werelderfgoed of lerende netwerken voor de Vlaamse werelderfgoedseries

⁸ Bv. het agentschap laat zonnepanelen toe op al het beschermd erfgoed terwijl sommige OEG dit verbieden, Vlaamse energieadviezen kunnen strijdig zijn met het toelatingsbeleid van een OEG, een OEG kan werken toelaten die door het agentschap worden verboden in een premiedossier.

en gebiedserkenningen kan een oplossing zijn. Ze kunnen een coördinerende rol spelen en als aanspreekpunt dienen voor Vlaamse en internationale partners;

- Inzake lokaal erfgoedbeleid is het belangrijk te zorgen voor stabiliteit. Lokale besturen moeten de tijd krijgen om de nieuwe mogelijkheden te ontdekken, geïnteresseerde gemeentebesturen voorbereid op de volgende erkenningsrondes voor OEGs (2026 of 2029). Het IOED-landschap staat voor een hertekening door de gewijzigde erkenningsregels en de verwachte afstemming op de Vlaamse referentieregio's. We volgen de impact van de nieuwe regels op bijvoorbeeld het aantal gemeenten dat lid is van een IOED op. Ook culturele partners zijn gevat door deze hervervakeling, wat mogelijk nieuwe samenwerkingsopportunities biedt.

1.3. Naar gedifferentieerde instrumenten met het oog op gedeelde ambities, co-creatie en cofinanciering

De 'instrumentele' paradigmaverschuiving zet de beweging in de verf in de richting van een geïntegreerde, doelgerichte en participatieve manier van werken. Maatschappelijke realiteiten bevestigen niet alleen de nood aan die evolutie, maar geven er ook een gezicht aan. We zien een zelfde evolutie in het erfgoedbeleid:

- (1) De voorbije beleidsperiode maakten we de balans op van tien jaar beleid inzake 'herbestemming van religieus erfgoed', werden de doelstellingen scherp gesteld en een aantal nieuwe instrumenten gelanceerd:

- De visienota 'Beleidsmaatregelen voor de her- en nevenbestemming van parochiekerken in Vlaanderen', het resultaat van een samenwerking tussen de agentschappen Onroerend Erfgoed en Binnenlands Bestuur (bevoegd voor eredienst) geldt als kader. In uitvoering daarvan zijn 'kerkenbeleidsplannen' als beleidsinstrument verankerd in de eredienstregelgeving. Vanaf 2025 moet elke gemeente beschikken over een dergelijk plan, dat een visie op de toekomst van parochiekerken op het gemeentelijk grondgebied moet omvatten. De hamvraag is of die parochiekerken in de toekomst louter gebouwen van de eredienst blijven of in aanmerking komen voor een neven- of herbestemming. 270 van de 300 gemeenten in Vlaanderen hebben ondertussen een kerkenbeleidsplan;
- Er is fors ingezet op begeleiding. PARCUM is herbevestigd als partnerorganisatie voor het thema. In 2023 richtte PARCUM samen met de VVSG het Platform Toekomst Parochiekerken op, dat partners begeleidt in hun zoektocht. De samenwerking met de organisatie loopt tot 2027. In 2024 stelde het agentschap Onroerend Erfgoed het bestemmingsprofiel voor, een vrij beschikbaar instrument voor lokale besturen en kerkbesturen om met elkaar in dialoog te gaan over de toekomstmogelijkheden van de parochiekerken.
- De omschakeling richting effectieve herbestemming is nog een moeizaam proces. Het projectbureau Herbestemming Kerken, een samenwerking tussen het agentschap Binnenlands Bestuur, het agentschap Onroerend Erfgoed, de Vlaamse Bouwmeester, Vlinter, PARCUM en VVSG dat haalbaarheidsonderzoeken aanbood aan geïnteresseerde gemeentebesturen, werd afgerond met in totaal 141 uitgevoerde studies. In 2021 en 2022 was herbestemming, nevenbestemming of meervoudig gebruik een harde voorwaarde in gerichte oproepen voor erfgoedpremies, maar de respons was nog bescheiden. Het co-creatieve pilootproject van Toerisme Vlaanderen en het agentschap Onroerend Erfgoed in de Sint-Godelieveabdij en het Kapucijnenklooster in Brugge breidt de focus uit naar de toekomst van abdijen en kloosters.

De periode van bewustwording, studie en voorbereiding lijkt hiermee afgerond. Vlaanderen is stilaan klaar om de uitvoering en de vormgeving van de toekomst te starten.

(2) 'Herbestemming van religieus erfgoed' is een thema dat zich spontaan op de voorgrond heeft gedrongen en waar vanuit een acute problematiek een doelgericht samenwerkingsverband is ontstaan. Met de onroenderfgoedrichtplannen nodigt de Vlaamse overheid partners uit om pro-actiever andere thema's aan te boren:

- Via onroenderfgoedrichtplannen formuleren betrokken partners in dialoog een toekomstvisie over een bepaald gebied of thema, waarbij onroerend erfgoed een rode draad vormt. Naast visievorming moeten de richtplannen leiden tot concrete actie op het terrein. De participatieve en transversale aanpak en de uitvoeringsgerichtheid maken ze tot een ruim gewaardeerd instrument. De onroenderfgoedrichtplannen introduceerden een nieuwe stijl van erfgoedbeleid en erfgoedzorg en komen hiermee tegemoet aan veranderende maatschappelijke verwachtingen. Onroenderfgoedrichtplannen overstijgen het klassieke instrumentarium, met oog voor de betrokken actoren, een geïntegreerde benadering van erfgoed, toekomstige ontwikkelingen en algemene erfgoedzorg. Erfgoed werkt op die manier als een verbindende overkoepelende factor tussen de verschillende betrokken sectoren. Deze aspecten vormen, samen met de flexibiliteit en het stimulerend karakter, tevens de grootste troeven en meerwaarde van het instrument. Het blijft wel een uitdaging de participatieve bottom-up aanpak te verzoenen met top-down besluitvorming;
- In 2019 werden de eerste twee onroenderfgoedrichtplannen (pilotprojecten) vastgesteld: het Onroenderfgoedrichtplan voor de mergelgroeven van Riemst en het Onroenderfgoedrichtplan voor de hoogstamboomgaarden in Haspengouw. De voorbije regeerperiode stond in het teken van de opmaak van bijhorende actieprogramma's en de uitvoering ervan. De Vlaamse overheid, lokale besturen, onderzoeksinstellingen, verenigingen, eigenaren ... werkten intensief samen aan deze pilotprojecten. In 2020 volgde de opstart van een nieuw richtplan, met historische landgoederen (in Bulskampveld) als centraal thema. In 2023 ging voor het eerst een externe partner aan de slag met het instrument. De gemeente Beveren coördineert een onroenderfgoedrichtplan voor het onroerend erfgoed in Doel en de omliggende polders.

(3) Onroenderfgoedrichtplannen staan voor een participatieve, maatschappelijk verankerde en resultaatgerichte erfgoedzorg. Ze geven dankzij hun concrete geografische of thematische afbakening een duidelijk gezicht aan het erfgoed. Vlaanderen staat niet alleen in deze evolutie: de Nederlandse Erfgoed Deal en Britse Heritage Action Zones geven een duidelijke tendens aan om ook erfgoedbeleid strategisch richting te geven.

Het agentschap Onroerend Erfgoed en Toerisme Vlaanderen peilden samen naar manieren om vanuit erfgoed(zorg) interactie te zoeken met en oplossingen te bieden voor grote maatschappelijke uitdagingen. De studie 'Erfgoed als hefboom', die in dat kader opgeleverd werd, verkent kansen voor onroerend erfgoed om een meerwaarde te zijn voor: demografische uitdagingen (bv. bevolkingsgroei, vergrijzing), economische uitdagingen (bv. tekort aan ruimte om te ondernemen), socio-culturele uitdagingen (bv. toenemende individualisering, zoeken naar zingeving), klimaatuitdagingen (bv. droogte, overstromingsrisico, tekort aan grondstoffen). Ze detecteerde zes kansrijke verhaallijnen waaraan onroerend erfgoed een meerwaarde kan leveren:

- Nieuwe en alternatieve woonvormen op kerngebonden locaties;
- Katalysator voor economische bedrijvigheid;
- Impuls voor levendige (platte)landschappen;
- Groenblauwe dooradering behouden en versterken in het bebouwd weefsel;
- Hoekstenen voor energietransitie;

- Bevorderen van toegankelijkheid en inclusie.

Uitdagingen voor de komende regeerperiode:

- Het kiezen van (enkele) duidelijke beleidsthema's als uithangbord van de beleidsperiode is een absoluut aandachtspunt. Goed afgebakende beleidsdoelen, met een scherpe focus, concrete ambities en engagementen laten toe om in te spelen op steeds complexere maatschappelijke realiteiten en vormen ook een impuls om organisatorisch de krachten te bundelen. Thema's moeten daarom concrete beheerdoelstellingen centraal stellen. Themawerking overstijgt individuele instrumenten en processen (en dus ook het thematische elan dat die desgevallend al vertonen) en staan niet (noodzakelijk alleen) in het teken van conservatie;
- Onroerenderfgoedrichtplannen zijn het ideale gezicht van themawerking op Vlaams niveau. Het is een bestaand instrument met groot strategisch en actiegericht potentieel, dat de volle breedte van het erfgoedbeleidsveld bespeelt en ook effectief de Vlaamse beleidskeuzes en prioriteiten kan weerspiegelen. Onroerenderfgoedrichtplannen kunnen verschillende bevoegdheden, sectoren en partners vatten, een internationale dimensie hebben en bovenal tot zichtbare resultaten leiden gesteund op duidelijke engagementen van de betrokken partners. Die engagementen mogen niet alleen principieel of inhoudelijk zijn, maar moeten een organisatorische en financiële doorvertaling kennen;
- Het actieplan bij het onroerenderfgoedrichtplan 'landgoederen' moet evolueren tot uithangbord van een groot Vlaams beleidsthema, met geëngageerde Vlaamse (Onroerend Erfgoed, Natuur en Bos ...) en private partners. Het moet duidelijke Vlaamse beleidsprioriteiten omvatten, die doorvertaling kennen in uitgesproken, door de partners becijferde doelstellingen en engagementen. Kasteeldomeinen in overheidseigendom (zie verder) kunnen als concreet proefterrein dienen;
- 'Herbestemming van religieus erfgoed' blijft een (transversaal) Vlaams beleidsthema, in partnerschap met het agentschap Binnenlands Bestuur, het Platform, Parcum en de bisschoppenconferentie. Het thema staat ook in de andere Europese landen op de agenda. Het is opvallend hoe gelijkend het patrimonium en hoe gelijkend de uitdagingen zijn. De toekomst van religieus erfgoed belangt velen aan en overschrijdt talrijke bevoegdheidsgrenzen van de beleidsdomeinen. Het verzekeren van stabiele partnerschappen is dus cruciaal, en coachende, faciliterende en ondersteunende partners zijn onmisbaar. Wederzijds engagement blijkt geen evidentie, maar is een wezenlijk aandachtspunt, en hetzelfde geldt voor (het correct inschatten van) de financiële haalbaarheid van projecten, zowel qua uitvoering als exploitatie. Voor de komende regeerperiode moet de realisatiegraad van herbestemmingsplannen een absolute prioriteit zijn, alsook het verbreden van de scope van louter parochiekerken naar andere vormen van religieus erfgoed, zoals kloosters, abdijen en begijnhoven. Doordenken over het financieren van het onderhoud, de restauratie en de ontwikkeling van dit patrimonium is cruciaal, want dit is een verantwoordelijkheid die de mogelijkheden van de erfgoedsector verregaand overstijgt (zie ook verder: wachtlijst);
- Een 'groot' derde thema is 'versterken van buurten en dorpskernen'. Dit is in feite een uitnodiging om erfgoedzorg 'gebiedsgericht' als een oplossing aan te reiken voor de talrijke uitdagingen in onze dorpen en steden. Erfgoed is op zich geen functie, maar bevindt zich in een context van functies. Tijdens de erfgoedsummit kwamen allerhande maatschappelijke uitdagingen ter sprake. Die zijn omgevings- en welzijnsgerelateerd, en raken aan aspecten als sociale inclusie en gemeenschapsvorming, beeldkwaliteit en identiteit ... In samenspraak met beleidspartners en erfgoedgemeenschappen kunnen we hieraan, naar het voorbeeld van de Nederlandse Erfgoed Deal en de Britse Heritage Action Zones, duidelijke transversale doelstellingen koppelen;
- Een aandachtspunt zijn tot slot de onroerenderfgoedrichtplannen in beheer van 'derden'. Het richtplan voor Doel is het eerste waar de Vlaamse overheid niet zelf de regie in handen heeft

genomen. Onroerenderfgoedrichtplannen kunnen inderdaad ook nuttig zijn voor partners, zoals lokale besturen. We moeten het potentieel daarvan onderzoeken.

1.4. Naar een maatschappelijk ingebedde erfgoedzorgvisie

Inzake visievorming is al langer een paradigmashift waar te nemen, en daarbij geven internationale bewegingen de toon aan. Het Charter van Venetië (1964) en de Amsterdamdeclaratie (1973) zijn 'old school' internationale verklaringen met een objectgerichte focus. De Granadaconventie (1985, bouwkunde), de Vallettaconventie (1992; archeologie), het verdrag van Firenze (2000, landschap) en de conventie van Faro (2005, bijdrage van erfgoed aan de samenleving) trekken deze focus gradueel open. De actualiteit dwingt ons intussen om een versnelling hoger te schakelen:

- (1) De laatste jaren voeren de ingrijpende en snelle verandering van de leefomgeving de boventoon in het internationale beleidsdiscours en weerklinkt een duidelijke oproep om de tanende kwaliteit van de leefomgeving op te krikken en het verlies van regionale tradities en identiteit te counteren. Cultuur, erfgoed en landschap zijn middelen om het tij te keren en de noodzakelijke transformatieve veranderingen mee in goede banen te leiden:
 - Met Nieuw Europees Bauhaus (NEB) voegde de Europese Commissie in 2021 een culturele en creatieve ambitie toe aan de Europese Green Deal. NEB heeft drie grote doelstellingen: omgevingskwaliteit, duurzaamheid en inclusiviteit. Ontwerpers, wetenschappers, creatieve denkers, burgers en beleidsmakers moeten op deze vlakken een transitie tastbaar maken;
 - In de Reykjavik Verklaring (2023) onderstreept de Raad van Europa het belang van extra inspanningen om het milieu te beschermen en om de impact aan te pakken van de drievoudige planetaire crisis van vervuiling, klimaatverandering en verlies van biodiversiteit op de mensenrechten, democratie en de rechtsstaat. In het zogenaamde 'Reykjavik-proces' speelt de landschapsconventie een belangrijke rol;
 - Een belangrijke doelstelling in de raadsconclusies over het EU werkplan Cultuur 2023-2026 legt de focus op 'Cultuur voor de planeet'. Bijhorende acties zijn 'Climate action through culture, including the arts and cultural heritage', 'High-quality living environment for everyone', 'Safeguarding heritage against natural and human-made disasters' en 'Exchanging information between cultural heritage professionals and competent authorities for cultural goods on the fight against trafficking cultural goods';
 - Ook conflicten, zoals de oorlog in Oekraïne, hebben impact op het internationale erfgoeddiscours. Het vrijwaren van erfgoed in dergelijke omstandigheden is meer dan ooit een aandachtspunt.
- (2) Het landschapsbeleid trekt al het langst de transversale kaart. Talrijke onderzoeken tonen aan dat het landschap een wezenlijk element is van het individueel en maatschappelijk welzijn en een invloed heeft op onze fysieke en mentale gezondheid.⁹ Versterkt door de coronacrisis en de zichtbare gevolgen van de klimaatverandering, is er ook effectief sprake van een verhoogd en verbreed bewustzijn over het belang van natuur en landschap. Het Regeerakkoord 2019-2024 bood concrete handvaten voor een adequate aanpak en een transversale werking rond het landschap in Vlaanderen. Volgende resultaten zijn geboekt:

⁹ De National Trust publiceerde in 2017 twee onderzoeksrapporten ('Places that make us' en 'Why places matter to people') waaruit blijkt dat een positieve landschapsbeleving ook neurofysiologisch waar te nemen is.

- Er is een methodologie ontwikkeld voor het karakteriseren van landschappen, die op verschillende schaalniveaus toepasbaar is in Vlaanderen. Kennis over het huidige landschap is essentieel om nieuwe ontwikkelingen doordacht te integreren en zo de kwaliteit te behouden, te herstellen of te versterken. Vandaag gebeurt deze kennisopbouw vaak ad hoc in functie van concrete en projectgebonden doelen, zoals bijvoorbeeld de opmaak van een ruimtelijk uitvoeringsplan of het evalueren van milieueffecten voor plannen, programma's of projecten. Een meer systematische aanpak is nodig: een degelijk onderbouwde en uniforme methode kan ervoor zorgen dat verschillende actoren, sectoren en beleidsniveaus over een gemeenschappelijke kennisbasis beschikken om, rekening houdend met de voor elk landschap typische landschapskenmerken en karakteristieken, de landschappelijke kwaliteit te borgen;
- Met de Vlaamse Parken is een nieuw instrument gecreëerd waarmee gebiedswerking gestalte kan krijgen. De bijhorende regelgeving maakte het mogelijk landschapsparken en 'Nationale Parken Vlaanderen' te erkennen en subsidiëren. Ook is het begrip "algemene landschapszorg" gedefinieerd, wat een aanknopingspunt vormt voor toekomstige maatregelen of instrumenten die een stimulerend landschapsbeleid in praktijk brengen;
- Het agentschap Onroerend Erfgoed maakte op basis van historische kaarten een 'signaalkaart' die inzicht geeft in de landschappelijke evolutie van Vlaanderen. Een bijhorende visie en handleiding anticipeert op acties in het kader van het Houtkantenplan en het bosuitbreidingsprogramma 'Meer bos voor Vlaanderen';
- Onder impuls van het Open Ruimte Platform, ondertussen al meer dan 10 jaar actief, is verder gebouwd aan een programma- en platformwerking die een nieuwe dynamiek brengt in de open ruimte en intussen een portfolio van ondertussen 179 projecten kan voorleggen (Water-Land-Schap, Vlaanderen Breekt Uit, Grond+Zaken, Voedsellandschappen ...). Geïntegreerde en bottom-up aanpak zijn kenmerkend voor de programma's en bepalen ook het succes ervan.

(3) Alle idealistische visievorming ten spijt, blijkt dat vooral acute aanleidingen tot concrete transversale actie leiden. De energiecrisis was voor het erfgoedbeleid zo'n acute impuls. De energietransitie stond de voorbije legislatuur hoog op de beleidsagenda en noopte alle betrokken beleidsdomeinen en -velden tot maatregelen en samenwerking. Onroerend erfgoed zat mee op de trein. Een belangrijk aandachtspunt was het energiezuiniger maken van gebouwen, waarbij specifiek voor onroerenderfgoedeigenaren verschillende initiatieven zijn genomen:

- Het energieadvies onroerend erfgoed, een aanvullend document bij het EPC, geeft per 'schilddeel' aan welke isolatiestrategieën mogelijk zijn zonder de erfgoedwaarde te schaden, biedt aandachtspunten voor het isoleren van bijzondere erfgoedelementen en algemene tips geeft voor het energiezuiniger maken van technische installaties in een erfgoedcontext;
- Het afwegingskader 'erfgoed en energie' helpt erfgoedconsulenten en consulenten van OEDs en IOEDs bij het bepalen van de isolerende maatregelen aan panden met erfgoedwaarde;
- Op volledig herwerkte webpagina's over erfgoed en energie ligt de nadruk ligt op sensibiliseren, maar ook gebundeld informatie aanreiken over uitzonderingsmogelijkheden voor onroerenderfgoedlocaties;¹⁰
- De plaatsing van zonnepanelen is standaard toegelaten op beschermde panden, behalve voor Unesco Werelderfgoed, waar een voorafgaande afweging gebeurt op basis van het 'afwegingskader zonne-energie in een erfgoedcontext';
- Er is een uitgebreide en gedetailleerde studie beschikbaar over CO₂-arm verwarmen en koelen van erfgoed.

¹⁰ <https://www.onroerenderfgoed.be/erfgoed-en-energiezuinigheid>

Er was ook aandacht voor de bredere ruimtelijke dimensie van energie-ingrepen. De studie 'Energie in het Vlaamse landschap' bekijkt hoe windturbines en zonne-energie positief kunnen bijdragen aan de landschapsbeleving.

- (4) Ook de samenwerking tussen het agentschap Onroerend Erfgoed en het departement Cultuur Jeugd en Media (CJM) heeft een 'transversaal' karakter. Ze focust zich 'van nature' op de kruising tussen erfgoedbevoegdheden en met name tussen onroerend erfgoed en wat bij CJM onder de deelbevoegdheid 'cultureel erfgoed' valt. De verschillende erfgoedvormen komen op het terrein vaak samen voor, en zo komen in een onroenderfgoedcontext bijvoorbeeld topstukken en immaterieel erfgoed in het vizier. CJM beheert overigens ook verschillende (beschermde) onroenderfgoedlocaties. Krachtenbundeling leidde intussen tot een goed afgestemd depot- en topstukkenbeleid, tot samenwerking rond een 'rampenstrategie' voor erfgoed en rond vakmanschap, maar ook restauratieprojecten als het KMSKA, het kasteel van Gaasbeek en het Lam Gods.

Uitdagingen voor de komende regeerperiode:

- Samen met beleidspartners willen we een gemeenschappelijke notie ontwikkelen van 'transversaal landschapsbeleid', gezamenlijk beleidskeuzes maken en er transversale doelstellingen en budgetten aan koppelen. De 'omgevingscrisis', met uitdagingen op het vlak van klimaat, water-(overlast en droogte), biodiversiteit, milieu en gezondheid vragen een integrale aanpak, en onroenderfgoedzorg is een deel van de oplossing. De aandacht voor (en een tendens naar) een meer landschapsinclusief omgevingsbeleid mag niet verslappen, maar er zijn doorbraken nodig op een transversaal niveau. Met de Vlaamse parken is er alvast een evidente common ground: zij kunnen uitgroeien tot grote testgebieden waar het transversale landschapsbeleid daadwerkelijk gestalte kan krijgen. Regionale Landschappen zijn daarin een voor de hand liggende partner. Daarnaast is er nu het instrument van de landschapskarakterisatie, dat kan bijdragen aan omgevingsdoelstellingen. De karakteristieken van het landschap kunnen immers deel van een geïntegreerde oplossing zijn. Het is evident dat de meerwaarde van de methodologie pas effectief zal blijken na een grootschalige toepassing ervan;
- Medio 2024 werd binnen Omgeving een akkoord bereikt over de 'Vlaamse Investeringsagenda'. Dit is een stap in de richting van een daadwerkelijk holistisch beleid. De resultaten ervan kunnen inspireren en zijn dus op te volgen. De investeringsagenda ondersteunt 'open ruimte doelstellingen' in een selectie van strategische gebieden. Het initiatief gaat uit van het beleidsdomein Omgeving, dat de mogelijkheden wil uittesten om overheidsinvesteringen vanuit verschillende hoeken beter op elkaar af te stemmen. Verschillende beleidsentiteiten werken eraan mee: ANB, VLM, VMM en ook Onroerend Erfgoed;
- Met de energietransitie die onverminderd op de beleidsagenda blijft staan, blijft het een aandachtspunt om energie-ambities te verzoenen met erfgoedzorg. Er zijn voorbereidende stappen gezet om erfgoedeigenaren individuele afwijkings- of uitzonderingsmogelijkheid te bieden op de minimale energienormen in de woningkwaliteitsnormen en de algemene labelplicht voor kleine niet-residentiële panden. Deze vergen opvolging. Daarnaast is een stroomlijning en vereenvoudiging aan de orde van de talrijke afwijkings- en uitzonderingsmaatregelen op de EPB-eisen voor beschermd en geïnventariseerd erfgoed. Tot slot is inpasbaarheid van hernieuwbare energie in erfgoedcontext (landschappen) een permanent aandachtspunt. De mogelijkheden van collectieve systemen (warmtenetten ...) in erfgoedcontexten zijn bijvoorbeeld verder te verkennen;
- De toenadering tussen 'onroerend erfgoed' en 'cultureel erfgoed' staat hoog op de politieke beleidsagenda. Het is inderdaad zo dat de Vlaamse bevoegdheidscheiding vrij uniek is. Onroerend, cultureel en immaterieel erfgoed zijn leden van een grote erfgoedfamilie, komen complementair voor op het terrein en stellen gelijkaardige behoudsuitdagingen. Ze behoren

institutioneel ook duidelijk tot eenzelfde bevoegdheidsfamilie met soortgelijke actoren, procedures en instrumenten. Partners en doelgroepen zijn in de praktijk zelfs vaak identiek. Een koppeling van bevoegdheden en transversale visievorming over de erfgoedgrenzen heen is voor op zichzelf vaak kleine deelsectoren een absolute meerwaarde, met dien verstande dat 'erfgoed' de bindende factor moet zijn, en dat erfgoed zowel een zwaarwichtige materiële als ruimtelijke kant heeft. Met name die ruimtelijke kant staat voor een verregaande procedure verstrengeling met Omgevingsgebonden beheerspraktijken. Een krachtenbundeling in een gespecialiseerd erfgoedagentschap verdient dus aanbeveling.

1.5. Naar strategieën die inspelen op verschillende erfgoedzorgmotivaties en drempels

Het klassieke 'stok- en wortelbeleid' kent geen duidelijker doorvertaling dan in het financieringsinstrumentarium. Financiële ondersteuning geldt traditioneel als het onvermijdelijke sluitstuk van de erfgoedbeleidscyclus. Dit heeft geleid tot het verwachtingspatroon dat erfgoedbeleid alleen gestalte kan krijgen als er structurele middelen (compensatie) tegenover staan. Een veelbetekenend en onwenselijk neveneffect hiervan is de wachtlijst voor restauratie- en erfgoedpremies.

De voorbije regeerperiode zijn belangrijke stappen gezet om het tij te keren en vooral tot een nieuwe manier van denken te komen. Daarbij is de logica omgedraaid: we laten niet de 'vraag' de richting van het beleid bepalen, maar passen het aanbod aan in functie van wenselijke impulsen. Dit is een stap in de richting van een meer motivatiegerichte manier van werken:

- (1) Er is fors gesleuteld aan het erfgoedpremiestelsel, met de bedoeling wachtlijsten uit te sluiten en tot een ondersteuningsaanbod te komen dat inspeelt op directe noden, maar het tegelijk ook beheersbaar houdt voor de Vlaamse overheid:
 - In 2021 trad een volledig vernieuwd stelsel in voege, dat inspeelt op twee sporen: het courant ondersteunen van regelmatig onderhoud enerzijds, het strategisch ondersteunen van grootschalige projecten anderzijds;
 - Het ondersteunen van regelmatig onderhoud is al sinds de jaren 1990 een aandachtspunt.¹¹ De hertekening in 2021 behield het principe ervan, maar verruimde de scope gevoelig, door projecten tot 250.000 euro te ondersteunen. De erfgoedpremie volgens de standaardprocedure is meer dan ooit een succes: in de loop van vijf jaar (cijfers tot 2023) werden 5116 premies toegekend voor een totaal van bijna 138 miljoen euro;
 - Het ondersteunen van meer grootschalige restauratieprojecten vormde steeds de 'harde kern' van het financieringsstelsel. Het stelsel van restauratiepremies, later herdoopt tot erfgoedpremies volgens de bijzondere procedure, leidde echter tot een oncontroleerbare vraag en wachtlijsten. Daarom is het systeem in 2021 fundamenteel hertekend. Grote projecten kunnen nog steeds op ondersteuning rekenen, maar het aanbod verloopt nu gecontroleerd via oproepen. Dat maakt de vraag beter aanstuurbaar en laat de Vlaamse Regering toe accenten leggen naargelang de behoeften die ze noteert.¹² Het

¹¹ Kleine projecten tot een bepaald maximumbedrag kunnen rekenen op een premie die via een eenvoudige procedure op korte termijn wordt toegekend. In het Onroerenderfgoeddecreet werd deze premielijn herdoopt tot 'erfgoedpremie volgens de standaardprocedure'.

¹² Jaarlijks kan de Vlaamse Regering oproepen lanceren, en bepaalt daarbij de focus van de dossiers die in aanmerking komen, en geeft aan welk budget er voor deze oproep beschikbaar is. Het oproepensysteem omvat een in tijd beperkte indienperiode en een selectieprocedure.

oproepensysteem is gelanceerd in 2021 met een ambitieus pakket van zeven oproepen, in 2022 volgde een tweede ronde met vijf oproepen, in 2023 nog één. De eerste oproepenronde resulteerde intussen in concrete restauratiedossiers;

- Het oproepensysteem heeft effectief de aangroei van de wachtlijst voor restauratie- en erfgoedpremies opgelost, maar het afbouwen daarvan drukt op het beleid. Eind 2019 omvatte de wachtlijst 464 dossiers voor een gezamenlijke premiebehoefte van 257 miljoen euro. In de loop van vijf jaar (cijfers tot 2023) honoreerde de minister 454 dossiers voor een totaal van 308 miljoen euro aan premies. De beleidsambitie – volledige afbouw van de wachtlijst – had een feit kunnen zijn, maar de hogervermelde bijsturing van de regelgeving heeft premienemers aangemoedigd om nog snel dossiers in te dienen volgens de oude dossiervoorwaarden, waardoor de wachtlijst tussentijds is aangegroeid. Op dit moment omvat de wachtlijst nog steeds 253 dossiers voor een totaal van meer dan 155 miljoen aan premies. De beleidsimpact is dus beperkt tot een halvering.

(2) Naast het ondersteunen van derden heeft de Vlaamse overheid de voorbije regeerperiode fors ingezet op het verwerven van erfgoedlocaties, waarbij het uitblijven van oplossingen vaak de beslissingsfactor was:

- Met de verwerving van het kasteel van Heers, het Hooghuis in Doel en Hof ter Walle in Beveren heeft ze alleszins een lans willen breken voor enkele dossiers met een 'verleden'. Naast de verwerving is ook budget gereserveerd om de eerste stappen te kunnen zetten in de broodnodige restauratie van deze monumenten. Herita vzw is aangezocht om voor deze sites verantwoordelijkheid op te nemen. Herita heeft een voorgeschiedenis die terugvoert tot midden de jaren 1990, toen de Stichting Vlaams Erfgoed is opgericht, net met de bedoeling om *on site* oplossingen aan te reiken en een voorbeeldontsluiting te realiseren. De organisatie heeft intussen 15 sites in beheer, grotendeels – maar zeker niet uitsluitend – erfpachten van de Vlaamse overheid. Een belangrijke nieuwe dimensie is dat Herita (ondertussen ook Vlaams Erfgoednetwerk, zie verder) als co-creatieve partner op het terrein staat en de toekomst van de sites die het beheert in samenwerking met de lokale gemeenschap uitstippelt;
- De ambitie om als Vlaamse Overheid een voorbeeldrol op te nemen door zelf sites in beheer te nemen leeft ook bij andere bevoegdheidsdomeinen en vaak betreft het daar ook erfgoed. Met de kastelen Poeke, Leut, Sint-Pieters-Voeren, Elewijt, de abdijen van Herkenrode, Sint-Godelieve in Brugge en Maagdendale in Oudenaarde, het Minderbroedersklooster in Brugge, het loodswezen in Antwerpen, de Graventoren en getijdenmolen in Dendermonde heeft Toerisme Vlaanderen de verantwoordelijkheid opgenomen voor beschermd erfgoed. Het wil deze locaties uitbouwen tot voorbeeldig ontsloten sites, in de geest van 'Reizen naar Morgen' en dus ook in samenspraak met de lokale gemeenschappen. Het agentschap Onroerend Erfgoed en Herita zijn co-creatieve partners op het terrein;
- Ook het agentschap Natuur en Bos, verantwoordelijk voor heel wat historisch waardevolle kasteeldomeinen en landgoederen, heeft een aanzienlijk erfgoedportfolio, waar een enorm potentieel ligt om bruggen te slaan tussen natuur- en erfgoedbeheer;
- Tot slot mag ook niet onvermeld blijven dat de Vlaamse overheid aanzienlijk investeert in de restauratie en ontwikkeling van iconische erfgoedlocaties in eigen beheer. In de voorbije regeerperiode werden het KMSKA en het kasteel van Gaasbeek op voorbeeldige wijze gerestaureerd en op een vernieuwende manier voor het brede publiek ontsloten. Ook in de Plantentuin van Meise en de Zoo werd onverminderd geïnvesteerd. Voor de restauratie van de Bourlaschouwburg en de Opera van Gent zijn stappen vooruit gezet. Met de restauratie en ontsluiting van het Lam Gods vinden onroerenderfgoedzorg, cultuur en toerisme elkaar in een project met internationale uitstraling.

(3) Het is de ambitie van de Vlaamse overheid om voor het exemplarisch beheren en ontsluiten van 'erfgoedvastgoed' een kwaliteitsvol kader te bieden:

- In 2023 keurde het Vlaamse parlement het decreet over Vlaamse erfgoednetwerken goed, in 2024 volgde het bijhorende uitvoeringsbesluit, waarmee het nu mogelijk is om ook effectief 'Vlaamse erfgoednetwerken' te erkennen. Vlaamse erfgoednetwerken moeten een onroerenderfgoedportfolio beheren, sites op exemplarische wijze ontsluiten, maar ook aan netwerkvorming doen, onder de vlag van een sterk merk met een sterk verbindend verhaal. Vlaamse Erfgoednetwerken moeten duidelijk aanwezig zijn op het terrein, kwaliteitsvolle erfgoedzorg uitdragen, maar ook bereid zijn om uitdagende opdrachten van de Vlaamse overheid te aanvaarden en tot een goed einde te brengen. Herita is logischerwijze het eerste erkende Vlaamse Onroerenderfgoednetwerk. Het neemt de rol van Vlaamse erfgoedportfoliobeheerder niet alleen al bijna 30 jaar op, het vervult ook belangrijke taken op het vlak van public relations, zoals de organisatie van de jaarlijkse Open Monumentendag, wat voor Vlaanderen toch één van de belangrijkste culturele publieksevenementen blijft;
- Het is niet onbelangrijk om in herinnering te brengen dat Open Monumentendag een initiatief is van de Raad van Europa, en dat tal van Europese landen een eigen variant hebben.

Uitdagingen voor de komende regeerperiode:

- We willen een met de betrokken partners onderhandelde oplossing voor de wachtlijst. Louter afbouwen is niet meer aan de orde. Maar liefst 107 dossiers (74 miljoen) op de lijst dateren nog uit de periode 2014-'15. Dit zijn dossiers die ondertussen 10 jaar oud zijn, en zowel inhoudelijk als financieel achterhaald. Ze vergen bijsturingen, terwijl het premiesysteem niet eindeloos flexibel is. Het 'heronderhandelen' van het premie-engagement is dus aan de orde;
- We willen het nieuwe oproepensysteem volwaardig operationeel krijgen, bevrijden van kinderziekten en inschakelen in de thematische en transversale manier van werken. Een beperkte oproepenkalender, geënt op de gekozen beleidsthema's, moet toelaten het systeem verder te laten groeien, maar houdt de organisatie behapbaar, waardoor er ook tijd en ruimte is voor verbeteringen;
- We willen het financieringsaanbod verder saneren en vereenvoudigen, om 'budgettaire' ruimte te creëren voor nieuw beleid. Het succes van de vernieuwde standaardprocedure mag niet leiden tot een onevenredig grote budgetstroom in die richting, laat staan tot wachtlijsten. Ook hier mag de vraag het aanbod niet eenzijdig sturen. Mogelijk is het inbouwen van een bijkomende veiligheidsmechanisme aan de orde. De erfgoedlening en enkele nieuw ingevoerde fiscale voordelen (halvering en vermindering verkooprecht, vermindering schenkbelasting en vermindering personenbelasting) hebben een volledige legislatuur kunnen proefdraaien en zijn in 2023 aan een grondige evaluatie onderworpen. De systemen blijken slecht te functioneren en schieten hun beleidsmatige doel voorbij.¹³ Een fundamentele herziening of zelfs afschaffing van deze lijnen dringt zich op. De betere inbedding in de actuele beleidsdoelstellingen is hierbij een basisprincipe. Ook het premiestelsel is nog voor verbetering vatbaar: het kluwen aan premiecategorieën veroorzaakt niet alleen een oeverloze administratieve complexiteit, maar blijft te hoge engagementen omvatten, die moeilijk realiseerbaar zijn. Hier is minstens een verregaande sanering van de premiepercentages aangewezen;
- We streven co-creatieve samenwerking na op alle erfgoed sites in eigendom van de Vlaamse overheid en sites beheerd door overheidspartners. Dit biedt kansen om op het terrein aanwezig te zijn, beleidsintenties de realiteitstoets te laten doorstaan, het goede voorbeeld te geven en te tonen waar erfgoedbeleid voor kan staan. Verdere krachtenbundeling,

¹³ Ze hebben zeker geen oplossing geboden voor de wachtlijst, die ze geacht werden te ontlasten.

minstens op de sites van Toerisme Vlaanderen en Herita is aangewezen. Via de erkenning van Vlaamse erfgoednetwerken en het aangaan van samenwerkingsverbanden kunnen we gezamenlijke doelstellingen bepalen, werkafspraken maken en transversale engagementen formaliseren;

- Open Monumentendag moet verder uitgroeien tot vlaggenschip van het beleid, in partnerschap met de Onroerenderfgoedprijs. De Prijs is grondig doorgelicht en klaar voor een nieuwe start. Ook het Europees Erfgoedlabel, de Europese Landschapsprijs en de European Cultural Routes kunnen een rol gaan spelen.¹⁴

1.6. De grote uitdagingen voor de nieuwe beleidsperiode samengevat

- (1) We organiseren het erfgoedbeleid vanuit een netwerkidee, met het agentschap Onroerend Erfgoed als baken, coach en co-creatieve partner. We vereenvoudigen juridische en procedurele complexiteit en stroomlijnen regelgeving, met oog en respect voor onze partners. We zorgen waar mogelijk voor rust om recente aanpassingen van de regelgeving hun doorwerking te laten kennen. We richten instrumenten doelgericht op samenwerking en beheer. We maken van de inventaris een collectieve omgeving voor transversale samenwerking, informatievergaring, informatiedeling, communicatie en promotie. Kennisontwikkeling gaat breed en omarmt volwaardig het beheer van erfgoed en kanaliseert terreinervaring. Vakmanschap is een belangrijke bindende factor. Beschermingsbeleid evolueert naar 'collectiebeheer' binnen een duidelijk (thematisch) kader, met het efficiënt beheren van het beschermde erfgoed als uitgangspunt en finaliteit. We geven reliëf aan het beschermde bestand en maken van Werelderfgoed en andere internationale gebiedserkenningen een gedeelde etalage;
- (2) We gaan voor 'gedeelde ambities'. We kiezen voor enkele duidelijke beleidsthema's als uithangbord van de beleidsperiode. De thema's hebben een duidelijke focus, staan voor concrete ambities en beogen zichtbare resultaten op het terrein. De onroerenderfgoedrichtplannen zijn het gezicht van deze themawerking, maar moeten dan wel uitgroeien tot duidelijke strategische instrumenten, die de volle breedte van het erfgoedbeleidsveld bespelen, de Vlaamse beleidslijnen en prioriteiten weerspiegelen, en waarin partnerschappen ook staan voor daadwerkelijke (financiële) engagementen. Het onroerenderfgoedrichtplan 'landgoederen' moet uitgroeien tot dergelijk richtplan 'nieuwe stijl'. Ook 'herbestemming van religieus erfgoed' moet doorgroeien tot een actiegericht, transversaal beleidsthema, waarin samenwerking centraal staat, ook in financieel opzicht. Tot slot reiken we de hand uit met het thema 'versterken van buurten en dorpskernen', met de open uitnodiging om hierin, naar het model van de Heritage Action Zones en Erfgoed Deal, erfgoedzorg te koppelen aan bredere maatschappelijke doelstellingen;
- (3) We concretiseren het 'internationale transversale elan', dat collectieve maatschappelijke uitdagingen aanduidt en erfgoed en erfgoedzorg naar voor schuift als een deel van de oplossing. De 'omgevingscrisis' biedt voldoende acute aanleidingen om met beleidspartners collectieve ambities te formuleren en daaraan transversale beleidskeuzes en budgetten te koppelen. We schuiven een gedeelde notie van 'transversaal landschapsbeleid' als grote omgevingsambitie naar voor en mikken minstens op de Vlaamse parken als concreet actieterrein. We verliezen in de transversale koers de belangen die eigen zijn aan erfgoedzorg

¹⁴ Net zoals Open Monumentendag zijn de 'European Cultural Routes' een initiatief van de Raad Europa. Het ambitieert om erfgoedlocaties doorheen gans Europa te verbinden in netwerken, vaak met een toeristisch karakter.

niet uit het oog, zoals in het traject van de energietransitie, dat in het teken blijft staan van de dialoog tussen woonbeleid, energie-ambities en erfgoedbehoud;

- (4) We streven naar motivatiegerichte ondersteuning. We willen hiertoe het financieringsaanbod verder vereenvoudigen, om 'budgettaire' ruimte te creëren voor nieuw beleid. We ambiëren minstens het saneren van het kluwen aan premiepercentages en het herzien of afschaffen van tegendoelmatig instrumentarium, zoals de erfgoedlening en bepaalde fiscale voordelen. We willen ook af van de wachtlijst, maar streven naar een onderhandelde oplossing omdat veel wachtlijstdossiers intussen gedateerd zijn. We pleiten voor een bescheiden doorstart van het 'nieuwe' oproepensysteem, dat als motivatiegerichte ondersteuningsvorm kan gelden. We willen het volwaardig operationeel krijgen, bevrijden van kinderziekten en inschakelen in de thematische manier van werken. Motiveren is ook aanwezig zijn op het terrein: daarom willen we investeren in co-creatieve samenwerking, minstens op de sites van Toerisme Vlaanderen en Herita, en zetten we in op draagvlakverbredende evenementen en instrumenten, zoals Open Monumentendag en de European Cultural Routes.

2. Aanbevelingen voor de komende beleidsperiode

De hoger geschetste paradigmaverschuivingen zijn geen theoretische overwegingen, maar blijken uit een effectieve transitie die al volop aan de gang is en die de komende jaren een belangrijke versnelling zal kennen. Het transitietraject staat voor grote en kleine ambities, die we niet allemaal tegelijk kunnen aanvaatten, en niet allemaal op korte termijn kunnen realiseren. Ze staan wel voor een duidelijk einddoel, en we willen van de komende regeerperiode gebruik maken om de ingezette beweging te bestendigen en kracht bij te zetten. Tegen 2030 moeten fundamentele zaken stevig in de stellingen staan. In functie daarvan schuiven we volgende aanbevelingen naar voor.

2.1. We leggen de focus op mensen

Het onroerenderfgoedbeleid is traditioneel het resultaat van overheidsinitiatief, binnen een uitgebreid wetgevend kader, instrumenten en uitvoeringspraktijken die vooral het erfgoedobject centraal stellen. Het agentschap Onroerend Erfgoed is er historisch het gezicht van en beheert niet alleen de administratieve uitvoering, maar ook de daartoe vereiste kennisopbouw. Door te beschermen en inventarissen bij te houden is een werkterrein afgebakend, waarbinnen een behoudsambitie gestalte krijgt via vergunningen, adviezen en handhaving, en waarin subsidies de pil voor de erfgoedbeheerder moeten vergulden. Het geïnventariseerde en beschermde bestand is intussen echter zo omvangrijk dat deze logica onder druk staat, met name wanneer het gaat over subsidiëren. Het overheidsgestuurde ideaal staat onder druk.

Het toekomstbeeld 'Zorgen voor begeestering' plaatst 'mensen' en 'erfgoedzorg' centraal in het erfgoedbeleid. Zonder mensen is er geen erfgoed, zonder erfgoedzorg is er geen erfgoed, zonder mensen ook geen erfgoedzorg. De komende regeerperiode staat daarom meer dan ooit in het teken van samenwerken, netwerkvorming, gezamenlijke visievorming en stilstaan bij de rationale van wat we doen: waarom doen we wat we doen, doen we het op de juiste manier, zijn wij het best geplaatst om dit te doen? (Hoe) realiseren we de ambitie om voor ons erfgoed te zorgen? We staan voor een transitie naar een nieuwe manier van werken, en die raakt onvermijdelijk aan de manier waarop het agentschap Onroerend Erfgoed, dat gewend is aan de beleidsmatige hoofdrol, zich verder in het beleidsveld zal bewegen.

2.1.1. We stellen erfgoedbeheer centraal

- a. *We optimaliseren het administratieve instrumentarium, de procedures en praktijken en geven zo ruimte aan initiatief*

Het erfgoedbeleid staat vandaag voor een controlerende, overheidsgestuurde beleidsvoering. Het vertoont een sterke mate van juridisering, bureaucratisering, instrumentalisering en een neiging tot micromanagement die niet in verhouding staan tot de beschikbare mensen, middelen en tijd, en die de partners die de erfgoedzorg op het terrein gestalte moeten geven niet altijd motiveren.

We screenen alle regelgeving, instrumenten, procedures en praktijken en sturen ze bij met het oog op het 'ontzorgen' van beheerspartners. We nemen de gehele 'administratieve cyclus' van het onroerenderfgoedbeheer onder de loep, vanaf inventarisatie en bescherming tot en met de realisatie van onroerenderfgoedzorg op het terrein. We durven daarbij internationale charters en conventies kritisch in vraag stellen. We zorgen voor een beheersbaar 'beschermd bestand' door reliëf aan te brengen in de beheersconsequenties van beschermingsbesluiten. We brengen lijn in het financiële aanbod, reduceren het kluwen aan instrumenten en financieringsstatuten (inclusief premiepercentages). We schaffen de instrumenten af waarvan evaluatie heeft aangetoond dat ze niet werken (fiscaliteit, erfgoedlening ...).

We geven een kans aan een coachende en co-creatieve rolopname. We optimaliseren de bestaande instrumenten die inspelen op deze nieuwe manieren van werken: onroerenderfgoedrichtplannen, erfgoedpremie via oproep, beheersplannen en beheersovereenkomsten ...

We rekenen ook af met een belangrijke erfenis van instrumenten uit het verleden: de wachtlijst voor restauratie- en erfgoedpremies. De wachtlijst weegt op de beleidsruimte, weerspiegelt gedateerde beleidslijnen en verhindert een vlucht vooruit. Veel wachtlijstdossiers zijn intussen zo oud dat ze inhoudelijk en financieel achterhaald zijn en dat uitvoering volgens de vastgelegde krijtlijnen onmogelijk is. We willen tot een formule komen om dossiers te actualiseren, aan te passen aan de huidige beleidsintenties en vooral voor alle partijen tot duidelijke, redelijke en realistische condities te komen. We gebruiken hiervoor het oproepensysteem als instrument.

- b. *We zetten in op drempelverlagende partnerschappen*

Lokale besturen staan dicht bij de burger en bij het terrein, en zijn zelf ook erfgoedbeheerders. Zij zijn dan ook sleutelpartners in een beleid dat mensen centraal stelt. De voorbije regeerperiode is fors ingezet op het ontwikkelen van 'lokaal erfgoedbeleid', zijn de lokale bevoegdheden, verantwoordelijkheden en autonomie gekaderd en is gepoogd de samenwerking met de Vlaamse overheid te stroomlijnen. Hoewel deze beweging nog binnen het carcan van de bestaande, sturende regelgeving gebeurde, en er nog tal van verbeteringen denkbaar zijn, moeten lokale partners nu de kans krijgen om hun plaats te vinden in het nieuwe erkenningslandschap. We bereiden geïnteresseerde kandidaat-OEG voor op de volgende erkenningsrondes (2026 of 2029). IOEDs moeten zich afstemmen op de Vlaamse referentieregio's. Ook culturele partners zijn gevat door deze herverkaveling, wat mogelijk nieuwe samenwerkingsopportunities biedt. Door het opzetten van een lerend netwerk willen we de samenwerking optimaliseren en doordenken over de gewenste evoluties.

Naast lokale besturen blijven verenigingen een belangrijke schakel om bruggen te slaan naar het werkveld. Met Monumentenwacht, dé referentiepartner op het vlak van erfgoedbeheer, willen we de samenwerking versterken. In het kader van het transversaal landschapsbeleid willen we verder in zee met de Regionale Landschappen. Specifiek voor het beheer van religieus erfgoed

rekenen we op PARCUM als expertisecentrum en het Platform Toekomst Parochiekerken als eerste aanspreekpunt bij herbestemming van parochiekerken.

2.1.2. We bieden relevante kennis en expertise aan

a. *We organiseren een dynamische wisselwerking tussen kennisopbouw en beheer*

Erfgoedzorg vergt en genereert kennis. Kennis ontstaat door gericht onderzoek én door het captureren van ervaringen uit de beheerspraktijk. We maken werk van kennisopbouw in deze dubbele betekenis en zetten in op de mensen en middelen die daarvoor vereist zijn. Het agentschap Onroerend Erfgoed geeft het goede voorbeeld door het eigen kennisarsenaal (bij onderzoekers en beheerders) volledig uit te spelen en een laagdrempelig en herkenbaar kennisaanspreekpunt te zijn voor de sector. Het positioneert zich als loyaal onderdeel van een kennisnetwerk, dat professionele onderzoeks- en beheerspartners herkent, erkent en naar hen doorverwijst, en dat ook de kennis bij erfgoedgemeenschappen activeert. Schatten van informatie blijven immers verborgen in de hoofden van mensen. Pistes als citizen science moeten een kans krijgen. De netwerkdimensie is van groot belang: erfgoedzorg is een multidisciplinaire wetenschap, die individuele partners onmogelijk in zijn volledigheid kunnen behartigen.

De inventaris voor onroerend erfgoed moet uitgroeien tot de ontmoetingsplaats voor ambities inzake kennisopbouw. In de inventaris vinden transversale samenwerking, informatievergaring, informatiedeling, communicatie en promotie elkaar. De inventaris moet volledige, veelzijdige en actuele informatie omvatten, die ook partners begrijpen en oppikken, en waaraan ze kunnen bijdragen. De inventaris moet ook een publiek mobiliseren en meer verhalend zijn. Op de agenda staan het verder activeren van gemeentelijk initiatief, het verder ontwikkelen van de module 'erfgoedrapport', een gebiedsdekkende actualisatie van de landschapsatlas en het evalueren van vastgestelde archeologische zones.

b. *Vakmanschap is het hart van onze sector*

Kennis over en het beheersen van de vaak oude materialen en technieken waarmee erfgoed tot stand is gekomen en die ook nodig zijn voor de instandhouding ervan is cruciaal voor kwaliteitsvol en toekomstbestendig beheer.

We werken een strategie voor vakmanschap uit met onze netwerkpartners (Departement CJM, OVAM, Herita, Monumentenwacht, het CAG, Openluchtmuseum Bokrijk, Embuild en de Federatie van Algemene Bouwaannemers). We zorgen voor het behouden en doorgeven van het bestaande vakmanschap. We bekijken oud en nieuw vakmanschap ook als antwoord op hedendaagse problemen en als volwaardige tegenhanger van 'high tech' oplossingen op het terrein. We tonen en vieren vakmanschap en zetten de sites van de Vlaamse overheid hiervoor in.

2.2. We bundelen krachten en geven richting

Erfgoedzorg is meer dan conserveren van objecten. Erfgoed 'is' geen functie, maar 'heeft' wel een functie, en conservatie gaat dus onvermijdelijk hand in hand met 'gebruik' en het counteren van maatschappelijke uitdagingen. Zoals erfgoed pas erfgoed is al mensen het als dusdanig erkennen, krijgt erfgoedzorg ook pas gestalte als hiervoor begeestering bestaat. Het is belangrijk dat het onroerenderfgoedbeleid samen spoort met die vaststelling, mee beweegt met de maatschappelijke richting en zich bewust is van het feit dat die veranderlijk kan zijn.

Het beleid staat voor de dubbele ambitie om enerzijds te zorgen dat de administratieve processen vanaf inventariseren in functie staan van gedeelde beheersambities, met behoud door gebruik

als absoluut minimum, én met het stroomlijnen van erfgoedzorg en bredere maatschappelijke belangen. Deze (dubbele) krachtenbundeling komt er niet vanzelf, maar heeft een duidelijke locomotief nodig: duidelijk afgebakende thema's met scherpe doelstellingen waarrond samenwerking en financiële afspraken gestalte krijgen. Hiervan bestaan Vlaamse voorbeelden als de blue deal en de green deals, maar de buitenlandse voorbeelden van de Nederlandse Erfgoed Deal en de Engelse Heritage Action Zones maken duidelijk dat ook erfgoed(zorg) deel kan zijn van het verhaal. We streven dan ook naar een Vlaamse doorvertaling hiervan.

a. We kiezen thema's die een gezicht geven aan het beleid

We kiezen voor enkele duidelijke (erfgoed)beleidsthema's als uithangbord van de beleidsperiode. Omdat deze manier van werken nieuw is voor de sector, zetten we in de komende legislatuur in op een bescheiden aantal proefthema's, die we nauwgezet monitoren en evalueren: 'herbestemming van religieus erfgoed', 'transversaal, holistisch en coöperatief beheer van landgoederen' en 'versterken van buurten en dorpskernen'.

Elk van deze thema's heeft een duidelijke erfgoedcomponent, vat de verschillende aspecten van het erfgoedbeleid (kennisopbouw, bescherming, beheer, beleid, communicatie), maar heeft ook een duidelijke, bredere maatschappelijke dimensie, waarvoor overleg met betrokken partijen (erfgoedgemeenschappen, beleidsdomeinen en -velden ...) nodig is en we niet-erfgoedgerelateerde expertises moeten aanboren. We organiseren een krachtenbundeling rond de thema's, die we vanuit een common ground benaderen, dus zowel voor wat betreft de erfgoedgerelateerde als niet-erfgoedgerelateerde aspecten, en zetten er al onze instrumenten gericht op in (inventariseren, beschermen, financieren ...). Waar mogelijk schakelen we Vlaamse erfgoedeigendommen als proefterreinen in en treden we co-creatief op. Voor de thema's 'herbestemming van religieus erfgoed' en 'transversaal, holistisch en coöperatief beheer van landgoederen' kunnen we voortbouwen op visievorming en partnerschappen die de voorbije regeerperiode tot stand zijn gekomen. Het thema 'versterken van buurten en dorpskernen' staat voor de meer generieke uitdaging om de leefomgeving te verbeteren. Samen met partnerdepartementen en -agentschappen zoeken we een gezamenlijk verhaal.

b. We gebruiken onroerenderfgoedrichtplannen als strategisch richtinggevend instrument

Met de onroerenderfgoedrichtplannen beschikken we over een instrument dat gezamenlijke visievorming en krachtenbundeling rond concrete beleidsthema's, al dan niet in geografisch afgebakende gebieden centraal stelt. Ze zijn dan ook hét instrument dat de themawerking kan stroomlijnen. We laten ze uitgroeien tot strategische en actiegerichte instrumenten, die de volle breedte van het erfgoedbelevingsveld bespelen, effectief de (Vlaamse) beleidskeuzes en prioriteiten weerspiegelen, partners mobiliseren, maar die bovenal voor concrete engagementen staan en leiden tot zichtbare resultaten. We gebruiken bovenvermelde themalijnen om de onroerenderfgoedrichtplannen als instrument te optimaliseren. Een actiepunt zijn tot slot de onroerenderfgoedrichtplannen in beheer van 'derden'. Het richtplan voor Doel is het eerste dat de Vlaamse overheid niet zelf coördineert. We verkennen proefondervindelijk het potentieel van onroerenderfgoedrichtplannen als instrument in de samenwerking met lokale besturen.

c. We oriënteren onze werking en instrumenten op de prioritaire realisatie van themadoelstellingen

De themawerking en richting die onroerenderfgoedrichtplannen eraan geven zal toenemende impact hebben op alles wat we doen. Ze vormen de projectcontext waarbinnen het beschermingsbeleid evolueert naar beheersgericht 'collectiebeheer', het bepaalt kennisontwikkelings- en beheersprioriteiten, en leeft door in het 'oproepensysteem', waarvan we

een volwaardig operationeel motivatiegericht instrument willen maken, bevrijd van kinderziekten.

d. We varen een maatschappelijke koers

De 'omgevingscrisis', met uitdagingen op het vlak van klimaat, water, biodiversiteit, milieu en gezondheid vraagt een holistische aanpak, is een acute aanleiding om vanuit ons beleidsveld een maatschappelijke koers te varen. Een krachtenbundeling en wisselwerking vormt een absolute meerwaarde, zowel vanuit het perspectief van de erfgoedzorg als vanuit het perspectief van de leefomgeving, met alle functies en noden die daarbij horen. Onroerend erfgoed heeft baat bij een goed functionerende leefomgeving en vice versa. Onroerenderfgoedzorg kan ook een stuk van de oplossing zijn.

We bundelen daarom de krachten met de bevoegdheid 'cultureel erfgoed' om als erfgoedsector een stevig statement te kunnen maken. We spelen de complementariteit tussen erfgoedvormen en -uitdagingen uit: ze slaan immers de brug tussen ruimtelijk-materiële en culturele vraagstukken en kunnen zo een gewichtig antwoord bieden op de omgevingscrisis.

Daarom maken we van 'transversaal landschapsbeleid' opnieuw een aandachtspunt. We komen met Omgeving, VLM en andere beleidspartners tot een gemeenschappelijke notie van 'transversaal landschapsbeleid', maken gezamenlijk beleidskeuzes en koppelen er transversale doelstellingen en budgetten aan. We gebruiken de Vlaamse parken als testgebieden waar het transversale landschapsbeleid daadwerkelijk gestalte kan krijgen en doen ervaring op in de gebieden die voorwerp zijn van de Vlaamse Investeringsagenda. Regionale Landschappen zijn daarin een voor de hand liggende partner. We laten landschapskarakterisatie als instrument inbedden in de relevante processen. Daarnaast bieden we een kader voor 'landschappelijke inpasbaarheid' van klimaatoplossingen.

Ook 'wonen' staat hoog op de erfgoedbeleidsagenda. Veel onroerend erfgoed heeft van oorsprong een woonbestemming, maar wonen is ook een veel voorkomende herbestemming. We werken samen met VEKA en Wonen Vlaanderen om energie-ambities en erfgoedzorg te verzoenen. Eigenaars van beschermd erfgoed die hun eigendom omwille van de erfgoedwaarden niet kunnen laten voldoen aan de minimale energienormen krijgen juridische zekerheid.¹⁵ Het agentschap Onroerend Erfgoed is daarnaast ook partner in het leertraject naar 'wooncoöperaties', opgestart door het departement Omgeving en Wonen Vlaanderen.¹⁶ Het beheer van grotere beschermde gehelen met een woonfunctie – zoals bijvoorbeeld een begijnhof – is een uitdaging, zeker in de context van verhuur. De formule van de erfgoedcoöperatie kan een oplossing zijn. Dit willen we verder onderzoeken.

Tot slot is ook 'risk preparedness' een transversaal beleidsthema. De omgevingscrisis maar ook de oorlogsactualiteit maakt scherp duidelijk dat erfgoed verloren kan gaan. We moeten hierop voorbereid zijn, en zelfs leren omgaan met verlies. Omdat 'rampen' onze bevoegdheid overstijgen werken we in samenspraak met beleidspartners een rampenstrategie uit, waarin erfgoed een plaats krijgt.

¹⁵ (regelgevend initiatief voor individuele afwijkings- of uitzonderingsmogelijkheid van minimale energienormen bij woningkwaliteitsnormen en algemene labelplicht in energieregelgeving)

¹⁶ In het buitenland zijn wooncoöperaties op veel plaatsen courant. In Vlaanderen vind je ze eigenlijk niet, terwijl nochtans lijkt dat ze een antwoord zouden kunnen bieden op een aantal noden. Binnen het kader van dat onderzoek zijn aan het eind van de vorige regeerperiode [2019-2024] vijf proeftuinen opgezet, om de concrete toepassing te bekijken. Twee proeftuinen hadden een link met onroerend erfgoed: een ensemble van vijf beschermde woningen net buiten het begijnhof van Lier, en de Arenawijk van architect Renaat Braem in Deurne.

2.3. We begeisteren met goede praktijken

2.3.1. We geven het goede voorbeeld

a. We gaan co-creatief aan de slag op sites van de Vlaamse overheid

De Vlaamse overheid heeft verschillende onroerenderfgoedeigendommen in portefeuille. Dit zijn plaatsen waar we een voorbeeldig erfgoedbeleid willen etaleren, beleidsintenties de realiteitstoets laten doorstaan, en ook samenwerkingsmogelijkheden en 'holistische beheersambities' kunnen uittesten. Ze zijn met name ook proeftuinen, waar het agentschap Onroerend Erfgoed als co-creatieve partner aan de slag gaat. We rollen die manier van werken uit bij partnerbeleidsdomeinen en -velden die deze samenwerking willen aangaan. In eerste instantie komt Toerisme Vlaanderen in het vizier, dat een ruim portfolio beheert, met de ambitie om er 'Reizen naar Morgen' in de praktijk te brengen. Zoals 'Reizen naar Morgen' en 'Zorgen voor begeestering' complementair zijn aan elkaar, kunnen de agentschappen elkaar op de sites ook co-creatief versterken. Een andere partner in het vizier is het agentschap Natuur en Bos. We werken samen in de tuinen en parken, beheerd door deze instantie, laten erfgoeddoelstellingen deel uitmaken van de beheersvisie en ontwikkelen een model dat gespecialiseerd dagelijks beheer garandeert.

b. We zetten Vlaamse Erfgoednetwerken in de etalage

Herita is als eerste Vlaams Erfgoednetwerk dé partnervereniging die als een kruising tussen verenigingen als de National Trust en English Heritage oplossingen zoekt voor erfgoedlocaties, maar ze ook op een voorbeeldige en aantrekkelijke wijze ontsluit. We sluiten de eerste volwaardige vijfjarige samenwerkingsovereenkomst af met Herita, waarin co-creatieve samenwerking met het agentschap een uitgangspunt is en die ook andere taken omvat in uitvoering van het Vlaamse onroerenderfgoedbeleid. Het Herita-portfolio omvat een meerderheid aan locaties die haar door de Vlaamse overheid zijn toevertrouwd, al dan niet in erfpacht, waaronder iconische gebouwen en symbooldossiers, zoals de kastelen van Heers en Horst, de abdij van Herkenrode en het Hooghuis in Doel. We zetten alles op alles om deze sites tegen het einde van de regeerperiode in topconditie te hebben en dat de ontsluiting state of the art is. We rekenen erop dat Herita haar portfolio gericht uitbouwt om tot een aantrekkelijke dwarsdoorsnede aan Vlaamse erfgoediconen te komen. We erkennen desgevallend andere erfgoednetwerken waarmee samenwerking een meerwaarde biedt en die met de erfgoediconen die ze beheren de Vlaamse etalage kunnen verrijken. Complementaire samenwerking tussen erfgoednetwerken is een uitgangspunt.

2.3.2. We spelen consequent de resultaten uit van onze beheerspraktijk

Het erfgoedbeleid genereert output: archeologisch onderzoek, onderhouds- en restauratiewerken, herbesteding en ontsluiting ... We zorgen voor het verwerken, tonen en delen van de resultaten.

a. We zetten in op netwerken, publieksevenementen en internationale profilering

In een beleid dat mensen en partnerschappen centraal stelt, is het van belang de vinger aan de pols te houden en het beleid mee te laten sturen door de bewegingen op het terrein. Netwerking is dus cruciaal, en daarbij mag ook het middenveld niet uit het oog worden verloren. Een aspect van netwerking is internationale profilering. Vlaanderen is een kleine regio, maar uitdagingen

stoppen niet aan de grens. Een internationale krachtenbundeling is nuttig, nodig en op het terrein soms ook gewoon onvermijdelijk. Uitwisseling is een must: er valt te leren van de praktijken en ervaringen in het buitenland, maar we hebben ook eigen expertise om uit te dragen. We bekijken samen met de betrokken partners hoe deze samenwerking best vorm krijgt. Ze moet zich uitstrekken over het brede werkveld (onderzoek, beheer, beleid) en mag niet beperkt blijven tot 'papieren' netwerking. We verkiezen projecten met een concrete output.

Netwerken en publieksmomenten geven een gezicht aan de erfgoedsector. De Open Monumentendag is al jarenlang ons grote publieksmoment en één van de grootste evenementen in de culturele sector. We blijven investeren in dit moment, maar maken er opnieuw de hoogdag voor de sector van, een ankermoment waarop professionele partners en beheerders elkaar kunnen ontmoeten. Naast Open Monumentendag zijn er tal van andere waardevolle publieksinitiatieven, zoals de Archeologiedagen. We bekijken hoe we regelmaat en orde kunnen brengen in dit soort evenementen.

Ook de Onroerenderfgoedprijs met prijsuitreiking is een traditionele afspraak met de sector. We herzien de organisatie ervan in de overtuiging dat er meer in zit dan nu. De prijs moet meer weerklank krijgen, zich duidelijker onderscheiden van regionale prijzen en alle facetten van het onroerend erfgoed en de onroerenderfgoedsector omvatten. Met de prijs willen we voortaan het erfgoed vieren in al zijn facetten; organisaties en initiatiefnemers eren die zich inzetten voor erfgoed én een kwaliteitslabel toekennen aan realisaties en praktijken die bijdragen aan behoud, beleving en waardering van erfgoed.

Bijzondere aandacht moet uitgaan naar ons Vlaamse Werelderfgoed. We beheren een meer dan aantrekkelijke selectie, met een groot aantal locaties in al dan niet internationaal 'serieel' verband: begijnhoven, belforten, WOI-erfgoed, koloniën van weldadigheid. We zetten thematische platformen op, al dan niet onder de vleugels van een grote koepelorganisatie, die beheerspartners verenigt om talrijke uitdagingen te counteren, en om ons Werelderfgoed als 'toperfgoed' uit te spelen naar het grote publiek. We bekijken ook hoe we op een goede manier aansluiting kunnen vinden bij andere grote internationale publieksinitiatieven zoals de 'Rendez-Vous aux Jardins' en de 'European Cultural Routes', die steeds meer Europese landen oppikken. De Vlaamse Erfgoednetwerken kunnen in dit alles een rol spelen.

b. We delen de resultaten van ons beleid

We zoeken manieren om het elan van de projectsubsidies voor archeologisch syntheseonderzoek, educatie en publiekswerking te verruimen en ook door te vertalen naar andere vormen van erfgoedzorg, vanaf de inventarisatie tot het opleveren van werven. We bekijken hoe we een vertaalslag kunnen maken van ruwe data naar aantrekkelijke verhalen die we kunnen delen. We bekijken hoe we jongeren als doelgroep kunnen bereiken.

COLOFON

TITEL

Memorandum Onroerenderfgoedbeleid 2024

JAAR VAN UITGAVE

2024

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed
Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid,
Beleidsdomein Omgeving

Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution
of the Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Peter De Wilde

Agentschap Onroerend Erfgoed

Havenlaan 88 bus 5

1000 Brussel

T +32 2 553 16 50

info@onroerenderfgoed.be

www.onroerenderfgoed.be